

BERLIN

TIJEKOVI EPOHA:
BRANDENBURŠKA TRADICIJA,
FRIEDRICH VELIKI, EINSTEIN, BRECHT

Fotografija artističke točke ispred Brandenburških vrata (oko 1930),
Imagno Brandstätter Images / Austrian Archives.

Kod imena gradova poput Pariza, Beča, Praga, Rima ili Sankt Peterburga može se podrijetlo naziva ili pouzdano utvrditi ili pretpostaviti sa znatnom vjerojatnošću. Među kontinentalnim velegradovima samo je Berlin nepoznanica. Prema zapisima iz srednjega vijeka ipak se pouzdano zna da su se na mjestu današnjega grada našla dva naselja, jedno nasuprot drugome: Berlin i Cölln, a dijelila ih je rijeka Spree. (Da ne bude zabune treba upozoriti na činjenicu da Cölln nije ni u kakvoj srodnosti s gradom Kölnom na Rajni.) Od trinaestog stoljeća nadalje postoje, isprva oskudni a zatim sve pomniji, zapisi o dvama naseljima, koji su bili upućeni jedno na drugo, no bez imalo uzajamnih sklonosti. Povezivala ih je gospodarska i zemljopisna nužnost: geografska utoliko što su se dva sela a poslije gradića širila na mjestu gdje je rijeka bila dovoljno plitka. Prvi su mostovi izgrađeni tek kasnije. Prekoračiva ili čamcima savladiva plićina (njem. die Furt, engl. the ford, na primjer u imenu engleskoga grada Oxforda) omogućivala je razmjenu dobara; iz Cöllna dospijevao je ulov ribara, a iz Berlina poljoprivredna roba i rukotvorine. O tome svjedoče i prve crkve: Cöllnjani su nazvali svoju crkvu Sankt Petri, prema Petru, svecu i zaštitniku ribara, dok su Berlinjani posegnuli za legendom o sv. Nikoli (njem. Sankt Nicolai), kojemu je pripala uloga pokrovitelja trgovaca.

Kako se god započnu povijesna razmatranja, uvijek će u središtu biti rijeka Spree. Njezin nepredvidljiv vijugav tok, u doba kad još nije bilo regulacije vodotoka, tvori razliku između Berlina i gradova poput Pariza, Praga ili Budimpešte. Pariška je rijeka, znamo, na ovaj ili onaj način, uvijek prisutna u životu grada; Sena je gradska dvodjelnica, poput Vltave u Pragu i Dunava u Budimpešti. Spree je u Berlinu, topološki svrstana, posve drukčije smještena. Njezine se vijuge mjestimice dotiču nekih središnjih predjela grada, a ponegdje je za dinamiku gradskoga života gotovo nevažna. Ne možemo zamisliti posjetitelja francuske, češke ili mađarske metropole koji neće doživjeti značenje tih rijeka. Ali si možemo lako predočiti putnika u Berlinu kojega interes ili poslovi neće potaknuti da potraži rijeku i njezine mostove. Izuzeti su dakako posjetitelji nekih poznatih muzeja koji se nalaze uz rijeku. Tko, međutim, nakratko navrati u grad, naprimjer na koji koncert Berlinske filharmonije u njezinoj glasovitoj koncertnoj zgradi, neće bez turističkog vodiča ni saznati za rijeku. (Na onim mjestima na kojima Spree na gradskoj periferiji teče ravno njezin je položaj usporediv s Dunavom kod Beča, u gradu dakle u kojemu se može dugo boraviti bez dodira s tom rijekom.)

Dva su se gradića na početku četrnaestoga stoljeća naposljetku ujedinili i osnovali zajedničku upravu, magistrat (kako se naziva gradska uprava i danas). Nije ih združila neka nova uzajamna sklonost, nego sve veća gospodarska potreba. Budući da je Berlin sa svojom ekonomskom nadmoći imao jače karte u rukama, na kraju tog razdoblja kao zajedničko ime nametnuo se naziv Berlin. Cölln se samo još ponekad spominjao, a danas podsjeća na davnu prošlost samo još ime gradske četvrti Neukölln na jugoistoku grada. Porast gospodarskih sposobnosti Berlina očitovao se osobito na taj način što je grad postao član jedne od najmoćnijih sjevernoeuropskih trgovinskih saveza – naime Hanze (njem. die Hanse).

Njemački povjesničar Walther Kieaulehn prikazao je u svojoj sjajnoj knjizi obris te epohe ovako: »Tako je Berlin postao

važan grad sjevernoistočnog ogranka Hanze. Grad je trgovao s dalekim krajevima, pa i s Rusijom, a njemački car nagrađivao ga je bogatim povlasticama. Berlin je stekao vlastito sudstvo, a u isti mah i pravo skladištenja; a to je značilo da je trgovac koji je želio prijeći Mühlendamm bio prisiljen izložiti svoju robu u Berlinu i ondje je ponuditi. Te povlastice grada zahtijevale su namete, i tako je grad postajao sve imućniji. Svoje granice pomicao je prema zapadu i istoku do Spandaua i Köpenicka (današnjih berlinskih općina, op. autora), posjedovao je veliku gradsku šumu, kasniji predio Tiergarten (Zoo) i protezao gradsko vlasništvo sve dolje do Teltowa. Berlinski zemljišni posjedi svi su se uglavnom poklapali s današnjim najširim područjem Berlina, samo što su to tada bile šume, poljane, jezera i pašnjaci sa selima. Sam grad, sa svojim vijugavim ulicama, koje su bile prilagođene figuraciji zidina, bio je tako malen poput tananog unutarnjeg obličja paukove mreže.«²⁵

No bilo je i mreža druge vrste, u kojima je bilo znatno manje poetske slikovitosti. Kad se neki grad gospodarski uzdiže, bude se interesi obližnjih vlastodržaca. To je iskusio i Berlin. Nalazeći se na teritoriju već tada nazvan Brandenburg (danas je to federalna zemlja u sastavu Njemačke), Berlin je bio okružen ratobornim susjedima, grofovijama, u kojima su vladali, kako ih naziva Kiauhlen, plemići-gangsteri. Berlin je stoga bio prisiljen potražiti okrilje neke institucije koja je bila jača od Hanze. Njemački car povjerio je zadaću uvođenja političkog i pravnog reda u uzavrele krajeve oko Berlina knezu Friedrichu iz vladarske porodice Hohenzollern, domicilne u jugozapadnoj Njemačkoj. Toj će dinastiji kasnije pripasti velika uloga u njemačkoj povijesti. Godine 1415. odnosno 1417. Friedrich je postao brandenburški izborni knez, to jest plemić ozakonjen da sudjeluje u izboru njemačkoga cara, Kaisera. Taj je Friedrich jedan od bezbrojnih vladara u povijesti

²⁵ Walther Kieaulehn, Berlin. Schicksal einer Weltstadt, München 1997, str. 39. (Citat prev. V. Ž.)

europskih monarhija koji dolaze »iz tuđine«. Vladarska kuća Hohenzollern našla se najednom reprezentirana na njemačkom Sjeveru, i to ne samo prolazno. Vladala je isprva u Pruskoj, a poslije ujedinjenja njemačkih zemalja u moderno Njemačko carstvo (1871) pripalo joj je prijestolje sve do stvaranja republike (1919).

Svoj politički uspon u smjeru prema općenjemačkoj metropoli Berlin prolazi stupnjevito. Izborni knezovi i drugi vladari morali su u šesnaestom stoljeću donositi dalekosežne odluke, među kojima je bila najvažnija (jer je i danas aktualna) opredjeljenje za novu vjeru, za protestantizam Martina Luthera, ili protiv nje, u korist monarhijskoga katoličanstva. Otad je znatan dio sjevernih i istočnih kneževina prihvatio protestantizam, to jest evangeličku, luteransku Crkvu.

Politička karijera Berlina dosegla je svoj prvi aktualni vrhunac oko sredine sedamnaestoga stoljeća, nakon Tridesetgodišnjeg rata, kad je izbornim knezom brandenburškim postao Friedrich Wilhelm, kojega je starija, više slavljenička nego kritička historiografija nazvala »Velikim«. (Vidjet ćemo da je nekoliko desetljeća kasnije pruski kralj Friedrich II. s više opravdanja također nagrađen afektivnim predikatom »Veliki«: Friedrich der Große.) Istina, »Veliki knez« proširio je Berlin, urbanistički ga unaprijedio, naredio da se podignu važne zgrade. Nekritički pogled na prošlost, međutim, zanemaruje okolnost da je knez niz godina bio svojevrsan vazal francuskoga kralja Luja XIV., koji ga je podupirao jer je Brandenburg smatrao potencijalnim francuskim mostobranom na njemačkom tlu, njemačkom caru za inat. Luj, »Kralj-Sunce«, pokušao je na taj način nastaviti svoju politiku otimačine prema njemačkim krajevima, najdrskije potkraj sedamnaestog stoljeća kad je pravom jačega anektirao njemačku pokrajinu Elsass (Alzasiju) i s njom grad Straßburg, koji je, kako potvrđuje i njegovo ime, od starine bio njemački grad. I danas o tome svjedoče bezbrojni toponimi. Međutim, »Velikoga kneza« to nije nimalo smetalo, jer je Straßburg za njega bio daleko, a osobni interesi bliži.

Treba ipak priznati da je Friedrich Wilhelm bio spretan u vođenju financijskih poslova svoje zemlje. Ovdje se nameće usporedba između brandenburškoga kneza i jedne zanimljive ličnosti iz povijesti ekonomije onoga razdoblja. Odavno je poznato da vlast voli iznalaziti nove postupke u financiranju svojih – ponekad raskošnih – potreba. Rijetko se u kratkim povijesnim pregledima spominje činjenica da je »Veliki knez« bio posebno snalažljiv kad je trebalo izmišljati nove poreze. Tako je knez smislio takozvane posredne poreze, to jest namete ne samo na prodaju robe nego i na »konzumaciju« sa strane potrošača. To je bio knežev izum što su ga ubrzo prihvatili Francuska i druge zemlje. Danas nam je jasno da današnji PDV u većini država zapravo vuče podrijetlo iz Berlina kasnoga sedamnaestoga stoljeća – u doba kad je grad imao oko dvadeset tisuća stanovnika, grad u rastu koji će stotinjak godina kasnije imati desetak puta više žitelja.

Porezna promućurnost »Velikoga kneza« podsjeća na druge financijske operacije u tom razdoblju, koje je razvijalo osobito bogatu maštu novčane naravi. Škotski bankar John Law, suvremenik ali bez dokazivih neposrednih dodira s »Velikim knezom« i njegovim nasljednikom, smatrao je da kovanice, kao što su zlatnici, manje jedinice, treba držati u državnoj riznici u pričuvi, a kao zamjenu predlagao je papirni novac, koji ima samo simboličnu razmjensku vrijednost. Law je savjetovao ministre Luja XIV., uspješno i neuspješno u isti mah. Škot nije bio svjestan da je posvema revolucionirao gospodarski život (do danas), ali nije računao s tim da će francuska hiperprodukcija papirnog novca izazvati žestoku inflaciju, koja je isprva diskreditirala novu zamisao. (U Drugom dijelu *Fausta* Goethe sarkastično aludira na Lawa, a izum papirnatog novca pripisuje svom Mefistu.) Trebalo je vremena da se nađe ravnoteža. Financijska zbivanja tog razdoblja bila su gotovo istodobna (prema strogoj kronologiji prvo PDV a zatim monete od papira) te pokazuju da ono što nazivamo modernom europskom poviješću započinje u Britaniji, Francuskoj i Njemačkoj.

Poseban prilog Nijemaca u to doba prelazi granice određene državnom ekonomijom. Riječ je o svestranoj djelatnosti matematičara, fizičara, filozofskoga pisca, povjesničara i diplomata Gottfrieda Wilhelma Leibniza (1646–1716), koji je donekle s pravom nazvan jednim od posljednjih univerzalnih duhova Europe. Od renesansnih ličnosti svestrane nadarenosti, poput Leonarda da Vincija Leibniz se razlikuje po tome što u njegovoj racionalnoj svestranosti, od filozofske do matematičke i tehničke, nije bitno mjesto pripalo umjetničkom izrazu. Leibniz je bio kontemplativan i nemiran duh u isti mah: istodobno se bavio posve različitim predmetima, volio je mir (pa je četrdeset godina proveo u kneževoj službi u Hannoveru), ali je kao diplomat vrlo često putovao po europskim zemljama, od Rima do Londona i Beča. Unaprijedio je modernu matematiku, svojim je svojevrsnim računalnim strojem pokazao kamo će poći kibernetika, a kao filozof izazvao raspravu o teodiceji, teološkom problemu, na koji se i danas pružaju različiti odgovori. Razumije se da je takva djelatnost odjeknula u cijeloj intelektualnoj Europi, nagrađivana članstvom u uglednim Akademijama. Premda je autorov svjetonazorni optimizam izazivao i dvojbe, naprimjer u Voltairea, Denis Diderot, ključna ličnost francuskoga prosvjetiteljstva, sažeo je opći sud o Leibnizu riječima: »Ta je ličnost pribavila Njemačkoj toliko slave koliko staroj Grčkoj Platon, Aristotel i Arhimed zajedno.«

Ovdje nas posebno zanimaju Leibnizove veze s Berlinom. Pomno sakupljeni podaci njegovih biografa svjedoče o značenju što ga je taj grad imao u filozofovoj djelatnosti, pogotovo u težnji za osnivanjem berlinske Akademije znanosti koja će duhovno i organizacijski okupiti intelektualne snage zemlje. Česti boravci u Berlinu nisu bili samo diplomatske misije nego i putovanja u službi znanosti na njemačkom tlu, pa čak i pokušaji, doduše uzaludni, da se ostvari povijesna vizija o pomirenju i ujedinjenju protestanata i katolika. Iste godine, tisuću i sedamstote, kad je Leibniz postao vanjski član pariške Académie des Sciences brandenburški je knez (koji će

sljedeće godine postati pruski kralj) potpisao akt o utemeljenju Akademije znanosti, što se isprva zvala Sozietät der Wissenschaften. Nekoliko godina kasnije pregovarao je u Dresdenu i svom rodnom Leipzigu o utemeljenju Akademije znanosti u Saskoj. Za filozofova života ta se namjera nije ostvarila. Tek više od stotinu godina poslije njegove smrti osnovana je znanstvena Akademija u Leipzigu, jedna od današnjih njemačkih Akademija, znanstvenih ili umjetničkih (uz Berlin, Heidelberg, Göttingen, München, Mainz). Što Leibnizu nije uspjelo u Saskoj, to mu je pošlo za rukom u razgovorima s ruskim carem Petrom I. »Velikim«. Prilikom carevih boravaka u Njemačkoj (1711. i sljedeće godine) veliki znanstvenik uspio je cara uvjeriti o potrebi osnivanja Akademije na europskom Istoku, u carevu gradu Sankt Peterburgu. Projekt se, znamo, ostvario.

Za Leibnizova života obilježio je društveni život Berlina događaj koji je uslijedio potkraj sedamnaestoga stoljeća. Tada je Berlin prisno otvorio svoja vrata izbjeglicama iz Francuske, protestantima, takozvanim hugenotima, koji su u svojoj domovini bili žrtve sustavnih progona. Pruski grad postao je njihovo utočište (kao što je poslije Oktobarske revolucije Berlin bio grad u koji su se sklonili mnogi poznati ruski emigranti). Budući da ih je bilo nekoliko tisuća, što je tada bilo mnogo, njihova se prisutnost iskazivala na mnogim područjima, već i stoga što su to mahom bili intelektualci i ljudi obrtničkih vještina. Premda su se u tijeku generacija jezično ponijemčili, njihove su riječi iz domovine ušle u njemački jezik Berlinčana i zadržale se sve do danas. Tko to ne zna, ne razumije zašto se u Berlinu vrlo često upotrebljava kao naziv za široku cestu francuska riječ *chaussée*, ili zašto se najveća berlinska bolnica – još i danas – zove *Charité*. Tradicija francusko-njemačkih hugenota vidljiva je i u književnosti osamnaestog i devetnaestog stoljeća. Najpoznatiji su primjeri romantičari Adelbert von Chamisso i Friedrich Baron de la Motte Fouqué te realisti Theodor Fontane. Uostalom, današnji savezni ministar unutrašnjih poslova zove se Thomas de Maizière.